

УДК: [332.122:338.43]

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ГРОМАД: ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА, МІСІЯ, ПРИНЦИПИ ТА СТРУКТУРА

СОКОЛОВА Алла¹, РАТОШНЮК Татяна², МАРТИНЮК Михайло³, РАТОШНЮК Віктор⁴

¹ Волинська державна сільськогосподарська дослідна станція
Інституту сільського господарства Карпатського регіону НААН України
<https://orcid.org/0000-0003-0194-6706>
e-mail: alla.skiva06@gmail.com

² Інститут сільського господарства Полісся НААН України
<https://orcid.org/0000-0002-1097-0874>
e-mail: viktor.ratoshnyuk@ukr.net

³ Поліський національний університет
<https://orcid.org/0000-0003-4907-7677>
e-mail: mmartinuk504@gmail.com

⁴ Інститут сільського господарства Полісся НААН України
<https://orcid.org/0000-0001-6937-7541>
e-mail: viktor.ratoshnyuk@ukr.net

В статті розкрито науково-теоретичні основи формування та розвитку соціально-економічного потенціалу сільських територій та громад. Розглянуто еволюцію наукових поглядів на категорію соціально-економічного потенціалу, його економічну природу, місію, принципи та функції. Узагальнено детермінанти формування, розвитку та відтворення соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад.

Ключові слова: потенціал, соціально-економічний потенціал, сільські території, сільський розвиток, територіальні громади.

<https://doi.org/10.31891/mdes/2024-12-8>

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Процес децентралізації владних повноважень в Україні створив передумови для самостійного соціально-економічного сільського розвитку на базі громад. Забезпечення сталого розвитку сільських територій, як одне з найважливіших завдань аграрної науки в умовах мінімізації викликів, пов'язаних з військовою агресією росії, неможливе без дослідження науково-теоретичних та практичних засад формування їх соціально-економічного потенціалу; оцінювання рівня забезпеченості, виокремлення особливостей та аналізу сучасного стану; обґрунтування стратегічних орієнтирів, пріоритетів та перспектив розвитку.

Аналіз сучасного стану соціально-економічного розвитку сільських територій України свідчить про те, що незважаючи на певні позитивні зрушення, досягнуті в результаті трансформації аграрного сектору економіки та втілення реформи децентралізації, українське село перебуває у стані занепаду та руйнації, значна частина сільського населення скорочується і поширюється тенденція до зuboжіння. За період 2000-2022 рр. кількість населених пунктів в Україні скоротилася на 370 сіл, що в середньому становить 17-18 сіл щорічно [1]. Разом з тим, результати здійснення адміністративної реформи на сільських територіях показали підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні надходжень до місцевих бюджетів й пошуку резервів їх наповнення, покращення ефективності адміністрування податків і зборів тощо. Серед основних позитивних результатів децентралізації слід відмітити активізацію співпраці бізнесу з місцевою владою, розвиток малого і середнього бізнесу, конструктивне вирішення сільськими громадами власних проблем, формування достатнього рівня доходів на місцевих рівнях для розвитку громад і самофінансування інвестиційних проєктів. Тому, розробка, обґрунтування та втілення пропозицій щодо формування та подальшого розвитку соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад України в умовах військового стану та повоєнної відбудови економіки є доцільним та набуває нині особливої актуальності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми управління ресурсами й потенціалом досліджували такі зарубіжні вчені-економісти: І. Ансофф, М. Байє, Т. Йеннер, Р. Піндайк, Д. Рубінфельд, С. Росс, Х. Лесбенстейн, П. Друкер, М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, Е. Леклерк та ін. Питання оцінки ефективності використання окремих видів ресурсів, формування стратегічного, економічного та виробничого потенціалів розглядали В. Гальперін, С. Ігнатієва, В.І. Моргунов, О. Градов, Л. Добрик [12],

Ю.Ю. Донець, Б. Плишевський, В. Герасимчук, М. Кондратьєв, С. Степаненко [9]. О. Федонін [7], Н. Цимбаліста [8] та ін.

Дослідженню соціально-економічних проблем розвитку сільських територій присвячені наукові роботи О.М. Бородіної, О.Г. Булавки, В.В. Борщевського [14], Ю.Е. Губені, В.К. Збарського, Т.О. Зінчук [27], І.І. Кравчук [17], О. Лазаревої [13]. Е.М. Лібанової, М.Й. Маліка, Л.О. Мармуль [23], О.І. Павлова, Н.І. Патики, І.В. Прокопи, М.П. Талавирі, В.К. Терещенка, М.М. Тимошенка [1, 15, 16], І. Томашук [24], М.А. Хвесика та інших. Попри ґрунтовні наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених, слід зазначити, що окремі аспекти цієї проблеми залишаються недостатньо вивченими й наразі гостро актуальними. Не побудовано науково-методологічну базу для розробки, формування та подальшого розвитку соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад в умовах сучасних викликів.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Доцільним вбачається проведення систематизації наукових поглядів щодо сутності категорії соціально-економічного потенціалу, його економічної природи, місії. Важливим є виокремлення та характеристика принципів й основних функцій соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад. Об'єктивно необхідним є узагальнення детермінантів його формування, розвитку та відтворення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета дослідження – дослідження науково-теоретичних аспектів соціально-економічного потенціалу сільських територій та громад, його формування та розвитку. Для досягнення поставленої мети поставлені та вирішувались наступні завдання: дослідити сутність соціально-економічного потенціалу як категорії, його економічну природу та суспільну місію; розкрити функції та принципи; узагальнити детермінанти формування, розвитку та відтворення. Об'єктом дослідження виступає процес формування та розвитку соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад з урахуванням пріоритетів та використанням виробничих стандартів сільськогосподарської діяльності і соціальних нормативів життєзабезпечення сільських жителів. Теоретичною та методологічною основою дослідження є системний та діалектичний методи й синергетичний підхід до пізнання, проблем формування і розвитку соціально-економічного потенціалу сільських територій та громад з урахуванням потенціалу інклюзивного зростання сільської економіки України в сучасних умовах. Дослідження виконано з використанням широкого спектру загальнонаукових та спеціальних методів: *абстрактно-логічного, зокрема прийомів індукції та дедукції, аналогії та співставлення, операціоналізації понять* – для узагальнення, систематизації та поглиблення науково-теоретичних засад формування і розвитку соціально-економічного потенціалу сільських територій та громад; *теоретичного узагальнення і порівняння* – для дослідження сутності соціально-економічного потенціалу як категорії, його економічної природи, суспільної місії, функцій та принципів формування; *аналізу й синтезу* – для дослідження чинників (детермінантів) формування, розвитку та відтворення окремо соціального та економічного потенціалів сільських територій і громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зважаючи на змістовну багатоскладовість поняття «соціально-економічний потенціал сільських територій», його дослідження та концептуальне обґрунтування варто здійснювати у контексті виявлення методологічних чинників становлення теорії соціально-економічного потенціалу із подальшою проєкцією дослідницької технології на особливості його формування та використання на сільських територіях.

У науковий вжиток термін «потенціал» увів Арістотель, що дослівно означало «рушійну силу», «можливість». Категорія *«potentia»* – сила, спроможність, потужність, інтерпретується як можливість виникнення нового прояву, що знаходиться у самій реальній дійсності. Рух як невід'ємна властивість матерії передбачає перехід від потенційного буття до буття реального [2, с. 183]. Тлумачний словник української мови трактує потенціал як «приховані здібності, сили для будь-якої діяльності, що можуть бути використані за певних умов» [3]. Термін «потенціал» в економічній літературі розуміється неоднозначно. В Економічній енциклопедії стверджується, що він походить від латинського *«potential»* – міцність, сила [4]. Інші науковці трактують походження цього терміна від французького *«potentiel»* – здатний [5]. Широке трактування смислового змісту

терміну «потенціал» дозволяє застосовувати його до різних галузей науки та діяльності залежно від того, про яку силу, запаси чи джерела йде мова. Визначаючи потенціал як володіння певним набором ресурсів, тлумачення цього терміну повинно містити у собі два аспекти: наявність ресурсів та цільову спрямованість їх використання. Проте, сам по собі потенціал без визначення мети його використання існувати не може, оскільки будь-який потенціал передбачає резерви та можливості для досягнення кінцевого результату [6, с. 34].

Федонін О., Репіна І. та Олексюк О. висвітлюють еволюцію наукових поглядів на еволюцію потенціалу як економічної категорії за трьома методологічними підходами [7]:

- потенціал як сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних видів ресурсів;
- потенціал як система матеріальних і трудових факторів, що забезпечують досягнення мети виробництва;
- потенціал як здатність комплексу ресурсів економічної системи виконувати поставлені перед нею завдання.

Аналізуючи існуючі підходи до складових потенціалу, Цимбаліста Н.А. справедливо зазначає, що об'єктивний потенціал (як активна, так і пасивна його частини) включає в себе всі доступні ресурси, незалежно від того використовуються вони чи ні. Своєю чергою, суб'єктивний потенціал становить собою власне приховані можливості (нерозвідані ресурси, невинайдені технології та можливості використання наявних ресурсів), які полягають здебільшого у інтенсифікації використання об'єктивного потенціалу [8, с. 116].

Введення в систему наукової термінології поняття «соціально-економічний потенціал» обумовлено, з одного боку, усвідомленням обмеженості ресурсів, з іншого боку – прагненням задіяти додаткові резерви й стимули, закладені у структурі системи (діяльності), але не реалізовані на практиці, – така думка багатьох вчених-економістів [9, 10, 11]. Поняття «соціально-економічний потенціал» досить широко застосовується як у науковій літературі, так і в управлінській практиці. При цьому його зміст трактується по-різному, що може обумовлювати множинність оцінок потенціалу одних і тих же економічних систем. Під економічним чи соціально-економічним потенціалом (межі між цими поняттями розмиті) в економічній науці зазвичай розуміється сумарна характеристика ресурсних можливостей у тій чи іншій сфері господарювання [12, с. 116]. Вважаємо, що *соціально-економічний потенціал* доцільно розглядати як сукупність соціально-економічних факторів, джерел, стимулів, форм підвищення ефективності використання продуктивних сил. Це обумовлює необхідність дослідження соціально-економічного потенціалу як додаткового джерела ресурсів.

Сільські території є невід'ємною частиною успішної економіки України як аграрної держави, важливою соціально-економічною ланкою економіки України, де сконцентровані не тільки природні, а й людські та виробничі ресурси. Тому соціально-економічний розвиток сільських територій є важливою складовою соціальної та регіональної політики еколого-економічної політики [13, с. 455]. Як відомо, ресурсний потенціал сільських територій представляє собою складну, безперервно відтворювальну систему, яка складається з багатьох компонентів (природний, трудовий, фінансовий, підприємницький, інформаційний, матеріально-технічний, технологічний, інституційний ресурси), а зв'язки між ними визначаються соціальними, економічними, політичними, інфраструктурними та іншими чинниками, що зумовлюють функціонування і розвиток села. Тому, в контексті даного дослідження, під *соціально-економічним потенціалом сільських територій* слід розуміти сукупні можливості певної сільської території (як системи) формувати і максимально задовольняти потреби сільських жителів в товарах і послугах на основі оптимального використання наявних ресурсів в умовах конкретних соціально-економічних відносин у процесі оптимальної взаємодії з навколишнім середовищем. Відтак, як зазначають науковці Інституту регіональних досліджень НАН України, потенціалом розвитку сільських територій є наявні та доступні ресурси, використання яких може призвести до підвищення кількісних та покращення якісних показників, що будуть відображенням соціально-економічного зростання на цих територіях [14, с. 74].

Місія соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад – визначати, формувати і найбільш ефективно забезпечувати та задовольняти фактичні та потенційні потреби сільських жителів в процесі взаємодії з оточуючим середовищем і раціонального використання ресурсів з метою забезпечення економічного зростання, суспільного добробуту, підвищення еколого-економічної безпеки на локальному, регіональному та загальнодержавному рівнях. Досягнення визначеної місії дозволяє забезпечити функціонування та розвиток сільських територій і громад як

складної природо-господарської та соціальної системи, побудованої на засадах взаємозв'язку та взаємозалежності. Цього можна досягти, лише дотримуючись певних принципів.

З огляду на вище вказане, доцільним вбачається визначення принципів, на яких повинні базуватись формування і розвиток соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад, враховуючи комплексність і взаємоузгодженість функціонування його складових (табл. 1.) Саме соціально-економічний потенціал характеризує здатність аграрних товаровиробників та сільських мешканців виробляти товари і послуги, забезпечувати розширене відтворення для задоволення споживчих потреб, поліпшення якості життя сільського населення та реалізацію концепції багатофункціональності сільських територій. Концепція багатофункціональності сільських територій враховує необхідність системного розгляду питань продовольчої безпеки, соціальної й економічної ролі сільських територій, стану навколишнього середовища.

Таблиця 1

Система принципів формування і розвитку соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад

Назва принципу	Характеристика та суть
Цілісність	Соціальна та економічна складові потенціалу сільських територій і громад зможуть існувати лише за рахунок існування цілого. Адже відомо, що первинність цілого – основний постулат розвитку суспільства як системного процесу, де вище вказані компоненти функціонують разом, досягаючи еволюційних змін та розвитку
Ієрархічність	Кожен складовий елемент (вид ресурсів), який формує соціально-економічний потенціал сільських територій і громад на регіональному рівні може розглядатись як система (підсистема) більш широкої, наприклад, загальнодержавної системи
Виокремленість	Означає, що узагальнена або інтегральна оцінка соціально-економічного потенціалу сільських територій у зв'язку з різноманітністю ресурсів є досить складною процедурою. Це зумовлює виокремлення її окремих складових (соціальної та економічної), які характеризуються певними особливостями й параметрами розвитку.
Неадитивність (емерджентність)	Принцип, який відповідає за розвиток сільських територій як багатофункціональної системи, а функціонування системи не може бути зведено до відокремленого функціонування окремих її компонентів
Взаємоузгодженість	Розвиток сільських територій залежить від розвитку сільських громад та суб'єктів аграрної сфери (агроформування, фермери та сільські домогосподарства; заготівельно-переробна сфера; працівники, зайняті соціальним обслуговуванням та наданням послуг; природоохоронний сектор; органи державної влади та місцевого самоврядування та ін.)
Альтернативність	Формування соціально-економічного потенціалу сільських територій визначається як об'єктивними так і суб'єктивними чинниками. Прикладом дотримання даного принципу може слугувати диверсифікація аграрного підприємництва.
Пріоритет якості	життєздатними є такі сільські території, які віддають перевагу: конкурентоспроможності виробленої сільськогосподарської продукції; якості товарів і послуг; якості життя; якості екосистем; якості виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури тощо
Збалансованість	характеризує процес формування і використання соціально-економічного потенціалу сільських територій як комплекс дій, які спрямовані на досягнення збалансованого функціонування ключових складових: соціальної, економічної та екологічної
Адаптивність	адаптація параметрів соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій і громад як системи до зміни параметрів зовнішнього середовища (екзогенних чинників), конкретних ситуацій тощо.

Джерело: власні дослідження авторів

В контексті даного дослідження варто наголосити на місії соціально-економічного потенціалу сільських територій для забезпечення належного життєвого рівня сільського населення, оскільки нині дедалі більшого розвитку набувають процеси, пов'язані з формуванням суспільного усвідомлення об'єктивної необхідності соціо-економічної модернізації українського села [15].

Варто зазначити, що використання соціально-економічного потенціалу сільських територій та громад має цілеспрямований характер на досягнення певних цілей, завдань та реалізації відповідних функцій. На рис. 1 наведено основні функції соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад.

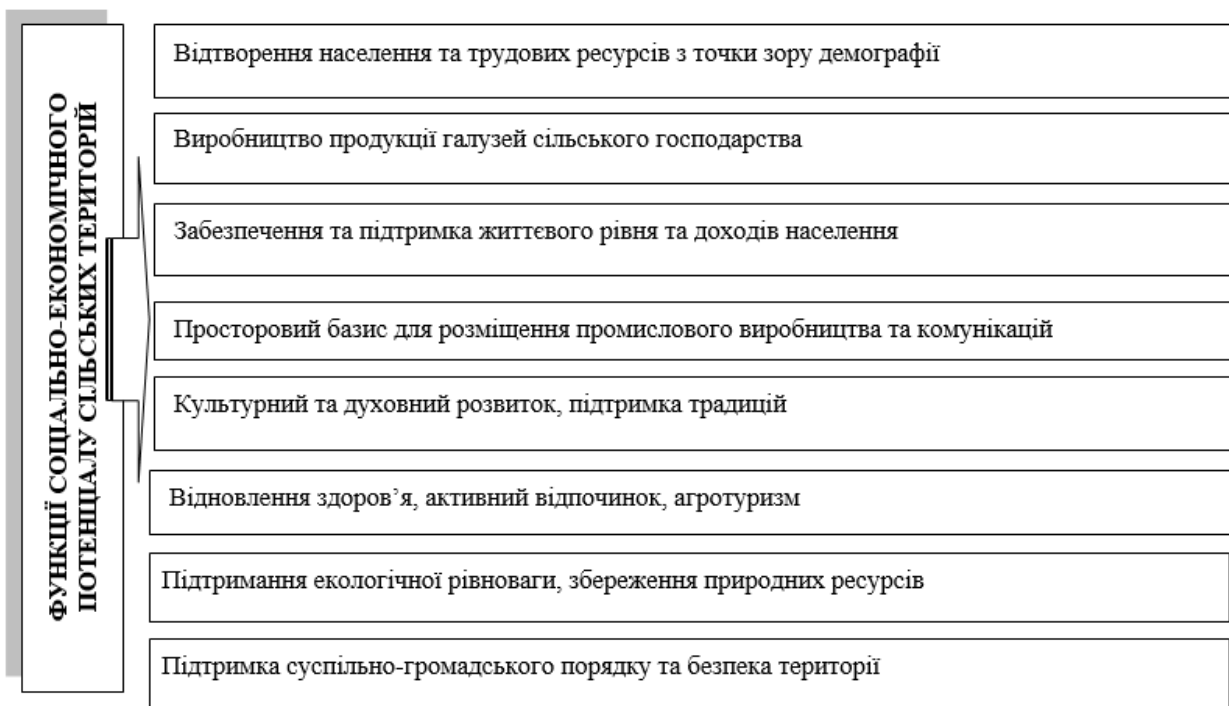

Рис. 1. Значення та функції соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад

Джерело: власні дослідження авторів

Отже, соціально-економічний потенціал сільських територій і громад – це сукупність наявних та придатних до мобілізації основних джерел, засобів, елементів як цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання й соціально-економічного прогресу на цих територіях та забезпечують максимально можливі структурно-функціональні передумови для розвитку. Дослідження соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад з точки зору їх багатофункціональності, дозволить створити відповідні організаційно-економічні, нормативно-правові, фінансові, соціально-демографічні та інші умови для реалізації концепції багатофункціональності сільського розвитку на локальному, регіональному та загальнодержавному рівнях.

Дослідження соціально-економічного потенціалу сільських територій в Україні активізувались на поч. ХХІ ст., у період започаткування теоретико-методологічного обґрунтування чинників сталого розвитку сільського господарства, сільських територій, факторів впливу на підтримку продовольчого забезпечення країни та формування експортного продовольчого потенціалу; становлення концепцій сільського розвитку, сільської економіки та просторового економічного розвитку.

Глибоке розуміння сутності соціально-економічного потенціалу сільських територій закладає умови підвищення ефективності дослідження процесів його формування та використання. Основою досліджуваного потенціалу є ресурси соціального характеру, на які впливає сільська економіка, сприяючи їх адекватному перетворенню у визначений кінцевий результат (табл. 2).

Традиційно соціально-економічний потенціал сільських територій формують природно-ресурсна (природні умови та ресурси – земельні, водні, агрокліматичні, флористичні та фауністичні); виробнича (матеріально-технічні засоби й технології, готова продукція та послуги) й соціальна складова (населення й поселенська мережа) [16, с. 32]. Проте, ми вважаємо, що саме значення соціального потенціалу є непересічним, оскільки на сільських територіях проживає третина населення нашої країни, відтворюється значна частина людського капіталу. Про необхідність удосконалення та розвитку соціально-орієнтованої складової ресурсного потенціалу сільських територій та громад, свідчать найгостріші проблеми на селі, які вимагають невідкладного вирішення: поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл; безробіття; бідність та трудова міграція; занепад соціальної інфраструктури; погіршення умов життєдіяльності сільської поселенської мережі та умов відтворення сільського населення та ін.

Крім того, для сільських жителів завжди був актуальним розвиток духовного та культурного середовища, зростання власного освітнього рівня, збереження історичної спадщини та національних традицій. Це сприятиме збереженню земельних ресурсів і навколишнього середовища, створенню красивих ландшафтів і якісного рівня життя сільського населення за допомогою виробничої діяльності в гармонії з природою, адже село було і залишається коліскою краю, оберегом самотньої національної культури, звичаїв, побуту, менталітету та культурно-етичного потенціалу нації, де зберігаються народні традиції, звичаї, ідентичність, ментальність.

Таблиця 2

Характеристика соціальної складової соціально-економічного потенціалу сільських територій

Складові соціального потенціалу	Характерні ознаки та особливості
Демографічний	Характеризує можливості поліпшення якості населення сільських територій і визначається загальною чисельністю населення, його статевим та віковим складом, динамікою зростання (вубуття), депопуляційними й міграційними процесами та ін.
Трудовий	Характеризує можливості розвитку сільських територій за рахунок підготовки та раціонального використання зайнятих в аграрній сфері (визначається освітнім, кваліфікаційним, професійним складом персоналу, зайнятістю їх у розрізі сільськогосподарських галузей та інших видів діяльності, сфер господарювання, форм власності, спеціальностей і т. п.).
Інтелектуальний	Сукупність здібностей, творчих обдарувань, навичок, мотивацій сільських мешканців до втілення новаторських ідей, які надають їм конкурентні переваги місцевості де вони проживають
Соціально-інфраструктурний	Характеризує резерви сільських територій в сфері поліпшення медичного, побутового, культурного, транспортного та житлово-комунального, адміністративного обслуговування сільського населення на основі розширення номенклатури та підвищення якості послуг, забезпечення їх доступності для населення тощо.
Культурно-етичний	Розвиток особистісного, духовного та культурного середовища, зростання освітнього рівня сільського населення, збереження історичної спадщини та національних традицій, звичаїв, побуту

Джерело: сформовано на основі [6, с. 37; 17, с. 70; 18; 19]

В контексті даного дослідження справедливим є твердження Гримака О.Я., який пропонує розділити ресурсний потенціал розвитку сільських територій на дві частини [20]:

✓ *реалізований потенціал*, тобто потрібна частка або увесь існуючий ресурсний потенціал, що вже використовується зацікавленими суб'єктами господарювання на селі для досягнення певної мети на момент оцінки;

✓ *нереалізований потенціал* – це частка або увесь існуючий ресурсний потенціал на селі, що не використовується на момент оцінки за внутрішніми або зовнішніми причинами й існування якого розглядається як потенційні невикористані можливості об'єкта дослідження.

Економічну складову соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад можна розглядати з різних точок зору, виділяючи в залежності від завдань дослідження або ресурсну, або функціональну, або ресурсно-цільову чи інші концепції. Відповідно, й з різних точок зору можна розглядати і процеси його формування, розвитку та використання: закономірності, загальні економічні закони, принципи та фактори [21, с. 28].

Таблиця 3

Складові економічного потенціалу сільських територій та їх характеристика

Складові економічного потенціалу	Характерні ознаки та особливості
1	2
Природно-ресурсний	Сукупність природних ресурсів, які можуть бути використані як природні продуктивні сили для розвитку сільських територій і включає всі види розвіданих і врахованих запасів мінеральних, земельних, лісових, водних, фауністичних і рекреаційних ресурсів.
Матеріально-технічний	Характеризує можливості розвитку сільських територій на основі ефективного використання всіх структурних складових аграрного сектору (визначається структурою і обсягом с.-г. виробництва, величиною та ефективністю використання основних та оборотних фондів, станом розвитку виробничої та ринкової інфраструктури).
Науково-інноваційний	Сукупна здатність науково-технічних знань і практичного досвіду задля забезпечення найбільш повного використання ресурсів економічного потенціалу, що характеризує можливості сільських товаровиробників в сфері підвищення конкурентоспроможності продукції, робіт, послуг на основі раціонального використання досягнень науково-технічного прогресу.
1	2

Фінансово-бюджетний	Характеризує можливості сільських територіальних громад в збільшенні доходної частини бюджету (визначається величиною місцевих податків відповідно до нормативів, встановлених законодавством, обсягами дотацій, субвенцій, трансфертних платежів та ін.).
Інвестиційний	Характеризує можливості сільських територій та громад в залученні і використанні коштів вітчизняних і зарубіжних інвесторів, підприємців, населення для вирішення локальних проблем у сфері розширення зайнятості та підвищення добробуту сільського населення, покращення якості життя, забезпечення можливостей для розвитку
Експортно-імпорتنний потенціал	Характеризує можливості сільських територій у підвищенні ефективності зовнішньоекономічної діяльності шляхом закріплення на вже освоєних ринкових нішах; використанні відносно дешевої робочої сили, виробничих фондів, технологічних знань, матеріальних ресурсів), яка виступає в якості ведучого мотиву залучення закордонних інвестицій.
Інформаційний	Наявні обсяги інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій та інших засобів і можливостей створювати, збирати, накопичувати, обробляти та використовувати різноманітні форми інформації для задоволення інформаційних потреб сільських жителів.
Маркетинговий	Спроможність маркетингової системи сільської території забезпечувати постійну конкурентоспроможність шляхом застосування новітнього маркетингового інструментарію
Підприємницький	Можливості, ресурси і компетенції сільської соціально-економічної системи, інституціональні та управлінські механізми, ефективна взаємодія яких забезпечується унікальними особистісними якостями, інтелектуальними здібностями суб'єктів підприємництва та зумовлює адаптацію до ринкових умов й конкурентних сил, що забезпечує продовження відтворювальних циклів цієї системи

Джерело: сформовано на основі [6, с. 37; 22; 23]

За результатами проведеного дослідження встановлено, що фактично в науковій літературі не розглядається поняття «економічний потенціал сільських територій». Ключник А.В. вважає, що економічний потенціал сільських територій доцільно досліджувати, оцінювати та аналізувати, як мінімум, у трьох аспектах [22]:

- ресурси, що характерні для даної території, у ході використання яких задовольняються суспільні потреби її жителів;

- спроможність певної сільської території (як системи) забезпечувати постійне її функціонування, або ж здатність господарюючих суб'єктів (ураховуючи природно-кліматичні та культурологічні особливості, використовуючи наявні ресурси та можливості сільської території) забезпечувати довгострокове функціонування і досягнення стратегічних цілей;

- можливість розширення господарської діяльності на даній території та поліпшення її благоустрою на основі використання наявних (або із залученням додаткових) ресурсів. Проведене дослідження концептуального обґрунтування змісту поняття «соціально-економічний потенціал сільських територій і громад», ідентифікація його соціальної та економічної складових, виокремлення основних підходів та принципів до формування, використання та розвитку дозволяє констатувати наявність системних ознак, які представлені на рис. 3.

З розширенням повноважень і можливостей сільських територіальних громад в результаті децентралізації, на них дедалі більшою мірою покладається необхідність вирівнювання соціально-економічного розвитку населених пунктів, забезпечення сталого розвитку сільських територій. В контексті даного дослідження справедливим є твердження Т.О. Зінчук [27] про те, що роль територіальних громад в період реформи децентралізації влади особливо актуалізувалась з огляду на економічні, соціальні та екологічні виклики, які є найвідчутнішими у процесах життєдіяльності сільських територій. Адже саме сільські територіальні громади, їх органи управління відповідають за соціально-економічний розвиток сільських територій, використання їхнього ресурсного потенціалу, активізацію господарської діяльності та приватно-державного партнерства в зв'язку з розширення їх повноважень в процесі реформи децентралізації.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

I ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Виходячи з вище наведеного, головним принципом, на підставі якого слід підвищити ефективність використання соціальної складової досліджуваного потенціалу, на наш погляд, є пріоритетність створення умов для нарощування та підвищення ефективності використання економічного потенціалу. Крім того, відтворювальний характер соціально-ресурсного потенціалу досліджуваних територій, інтегруючи в систему суспільного відновлення відтворювальних процесів окремих складових, створює передумови і умови для збалансованого розвитку самої сільської місцевості і розташованих на ній громад, як територіальної системи.

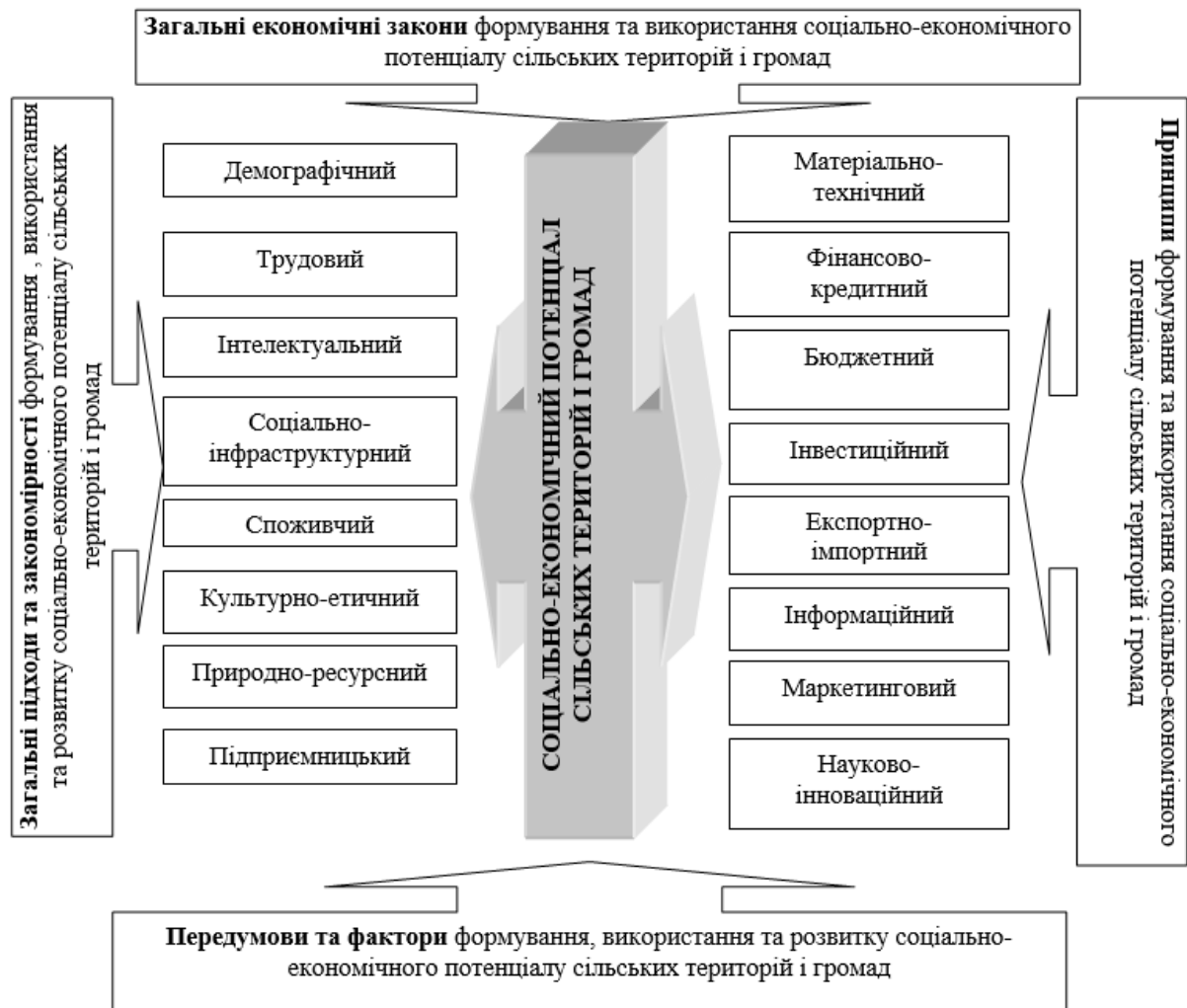

Рис. 3. Система формування соціально-економічного потенціалу сільських територій і громад
Джерело: узагальнено за матеріалами [22; 24; 25; 26, С. 5-12]

За результатами проведеного дослідження інституційного забезпечення та детермінантів розвитку й відтворення соціально-економічного потенціалу запропоновано трирівневу структуру його формування:

- *перший рівень* – інституційний, що включає розвиток соціально-економічного потенціалу під впливом факторів зовнішнього середовища (нормативно-правовий, управлінський, інноваційний, інвестиційний, інтелектуальний, маркетинговий потенціали);
- *другий* – регіональний, на якому формування і розвиток соціально-економічного потенціалу відбувається під впливом регіональних особливостей кожної сфери сільської території (ресурсний, підприємницький, зовнішньоекономічний, споживчий, інфраструктурний потенціали)
- *третій* – локальний, що залежить від місцевих умов та чинників сільських територій та громад (демографічний, соціокультурний, виробничого-господарський, рекреаційно-туристичний, комунальний тощо).

Отже, соціально-економічний потенціал сільських територій та громад, як сукупний обсяг реалізованих та нереалізованих ресурсів та можливостей, доступних на даному етапі розвитку суспільства, є складною системою, складові якої знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності. Як система соціально-економічних відносин ресурсний потенціал сільських територій і громад має галузевий і територіальний зріз, що вимагає оцінювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тимошенко М.М. Науково-методичні аспекти оцінювання сталого розвитку сільських територій і громад. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні*

- науки. 2024. №2. С.44-51. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-6>. (дата звернення 10.06.2024 р.)/
2. Лігоненко Л. Науковий аналіз поняття «потенціал регіону». *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 8 (23). С. 182-189.
 3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
 4. Економічна енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
 5. Шелегеда Б.Г. Стратегічне управління потенціалом підприємства: монографія. Донецьк: ДонУЕП. 2006. 219 с.
 6. Гедз М.Й. Сутність та структура соціально-економічного потенціалу модернізації регіонів. *Фінансовий простір. Financial space*. 2012. № 2 (6). с. 33-38.
 7. Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка : навч. посібник. К. : КНЕУ, 2003. 316 с.
 8. Цимбаліста Н.А. Проблеми реалізації агровиробничого потенціалу сільських територій. *Регіональна економіка*. 2015. № 2. С. 115-123.
 9. Степаненко С.В. Оцінка ефективності використання економічного потенціалу регіону та управління ним. *Державне будівництво*. 2013. №1. С. 1-14. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/2/03.pdf>. (дата звернення 20.05.2024 р.)/
 10. Тютюнник Н. С. Використання категорій «потенціал», «капітал» і «ресурс» у соціально-економічних дослідженнях. *Економіка промисловості*. 2012. № 3-4. С. 351-355. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2012_3-4_50.pdf. (дата звернення 21.05.2024 р.).
 11. Квасницька Р., Гарасюк М. Структуризація потенціалу підприємства. *Вісник КТНЕУ*. 2017. № 1. С. 73-81.
 12. Добрик Л.О. Генеза поняття «потенціал» як базової економічної категорії соціально-економічного потенціалу регіону. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 19. С. 746-755.
 13. Лазарева О.В., Михайловська А.М., Хапун О.С. Соціально-економічний розвиток сільських територій. *Молодий вчений. Young Scientist*. 2018. № 11 (63). С. 455-458.
 14. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: монографія. НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В. В. Борщевський. Львів, 2012. 216 с.
 15. Тимошенко М.М. Теоретичні засади багатофункціонального сільського розвитку. *Наукові горизонти*. 2018. № 6 (69). С. 11-16.
 16. Тимошенко М.М. Стратегія сталого розвитку сільських територій України та економічний механізм її реалізації: монографія. Житомир, 2018. 332 с.
 17. Кравчук І.І., Ракович О.А. Підприємницький потенціал сільських територій як об'єкт наукових досліджень. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. P. 69-84. URL: www.are-journal.com. (дата звернення 15.06.2024 р.).
 18. Костирко І.В., Гром'як Т.Г. Інтерпретація поняття потенціалу сільського розвитку. *Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: економіка АПК*. 2013. № 20 (1). С. 14-19.
 19. Козачук В.В., Соколова А.О. Культурно-виховна складова стратегії сталого розвитку сільських територій. Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13 трав. 2020 р.) / за заг. ред. Я.О. Гошовського та ін., Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2020. С. 66-68. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/21/60/457>. (дата звернення 11.06.2024 р.).
 20. Гримак О. Я. Суть та характеристика ресурсного потенціалу сільських територій. *Науковий вісн. ЛНУВМБТ ім. С. З. Гжицького*. 2014. Т. 16, № 1 (58), ч. 1. С. 123-128.
 21. Бондаренко В. М. Ресурсний потенціал регіону: методологія формування та перспективи використання. Вінниця : РВВ ВНАУ : ПП Балюк І. Б., 2012. 373 с.
 22. Ключник А.В. Формування і розвиток економічного потенціалу сільських територій України: монографія. Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.
 23. Ігнатенко М.М., Мармуль Л.О., Сарапіна О.А. Соціально-економічний потенціал сільських територій як основа розвитку підприємств сільського зеленого туризму на засадах інноваційності. *Економіка і менеджмент культури*. 2016. № 2. С. 32-38.
 24. Томашук І. В. Аналіз та статистика ресурсного потенціалу сільських територій аграрного сектору України. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 5 (10). С. 142-148.

25. Mazur K. V., Tomashuk I. V. Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. № 5, Vol. 5. P. 67–78.
26. Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону: монографія. За ред. Семенова В.Ф., Руденко О.І. Одеса: Одеський національний економічний університет, 2012. 150 с.
27. Сталий розвиток сільських територій : монографія / за ред. проф. Т. Зінчук, проф. Ю. Раманаускаса. Клайпеда: вид-во Клайпедського університету; Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 421 с.

REFERENCES:

1. Tymoshenko M.M. Scientific and methodological aspects of assessing the sustainable development of rural areas and communities. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series: Economic Sciences*. 2024. No. 2. P. 44-51. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-6>. (date of application 10.06.2024)
2. Ligonenko L. Scientific analysis of the concept of "potential of the region". *Formation of market relations in Ukraine*. 2011. No. 8 (23). P. 182–189.
3. A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language / Compendium. and heads ed. V.T. Busel K., Irpin: VTF "Perun", 2005. 1728 p.
4. Economic encyclopedia: In two volumes. T. 1 / Redcol. S.V. Mocherny (rep. ed.) and others. K.: "Akademiya" Publishing Center, 2000. 864 p.
5. Shelegeda B.G. Strategic management of enterprise potential: monograph. Donetsk: DonUEP. 2006. 219 p.
6. Gedz M.Y. The essence and structure of the socio-economic potential of modernization of regions. *Financial space*. 2012. No. 2 (6). P. 33-38.
7. Fedonin O.S., Repina I.M., Oleksyuk O.I. The potential of the enterprise: formation and assessment: training. manual. K.: KNEU, 2003. 316 p.
8. Tsymbalista N.A. Problems of realizing the agricultural production potential of rural areas. *Regional economy*. 2015. No. 2. P. 115-123.
9. Stepanenko S.V. Evaluation of the effectiveness of the use of the economic potential of the region and its management. *State construction*. 2013. No. 1. P. 1-14. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/2/03.pdf>. (date of application 05/20/2024)
9. Stepanenko S.V. Evaluation of the effectiveness of the use of the economic potential of the region and its management. *State construction*. 2013. No. 1. P. 1-14. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/2/03.pdf>. (date of application 05/20/2024)
10. Tyutyunyk N. S. Use of the categories "potential", "capital" and "resource" in socio-economic research. *Economy of industry*. 2012. No. 3-4. P. 351-355. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/econpr_2012_3-4_50.pdf. (application date 05/21/2024).
11. Kvasnytska R., Tarasyuk M. Structuring the potential of the enterprise. *Bulletin of KTNEU*. 2017. No. 1. P. 73–81.
12. L.O. Dobryk The genesis of the concept of "potential" as a basic economic category of the socio-economic potential of the region. *Economy and society*. 2018. Issue 19. P. 746-755.
13. Lazareva O.V., Mykhaylovska A.M., Khapun O.S. Socio-economic development of rural areas. A young scientist. *Young Scientist*. 2018. No. 11 (63). P. 455-458.
14. Development of rural areas in the system of European integration priorities of Ukraine: monograph. NAS of Ukraine. Institute of Regional Studies; of science ed. V. V. Borshchevskiyi. Lviv, 2012. 216 p.
15. Tymoshenko M.M. Theoretical principles of multifunctional rural development. *Scientific horizons*. 2018. No. 6 (69). P. 11-16.
16. Tymoshenko M.M. The strategy of sustainable development of rural areas of Ukraine and the economic mechanism of its implementation: monograph. Zhytomyr, 2018. 332 p.
17. Kravchuk I.I., Rakovich O.A. Entrepreneurial potential of rural areas as an object of scientific research. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2018. Vol. 4. No. 2. P. 69–84. URL: www.are-journal.com. (date of application 06/15/2024).
18. Kostyrko I.V., Gromyak T.G. Interpretation of the concept of rural development potential. *Bulletin of the Lviv National Agrarian University. Series: agro-industrial complex economy*. 2013. No. 20(1). P. 14–19.
19. Kozachuk V.V., Sokolova A.O. Cultural and educational component of the strategy of sustainable development of rural areas. *Personality and society: methodology and practice of modern psychology: materials of VII International. science and practice Internet Conf. (May 13, 2020) / in general ed. I.O. Goshovsky et al., Lutsk: PP Ivanyuk V.P., 2020. P. 66-68. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/21/60/457>. (date of application 11.06.2024).*
20. Hrymak O. Ya. The essence and characteristics of the resource potential of rural areas. *Scientific journal LNUVMBT named after S. Z. Gzhitskyi*. 2014. Vol. 16, No. 1 (58), part 1. P. 123–128.
21. Bondarenko V. M. Resource potential of the region: methodology of formation and perspectives of use. Vinnytsia: RVV VNAU: PP Balyuk I.B., 2012. 373 p.
22. Klyuchnyk A.V. Formation and development of the economic potential of rural areas of Ukraine: monograph. Mykolaiv: Design and printing, 2011. 468 p.
23. Ignatenko M.M., Marmul L.O., Sarapina O.A. Socio-economic potential of rural areas as a basis for the development of rural green tourism enterprises based on innovativeness. *Economics and management of culture*. 2016. No. 2. P.32-38.
24. Tomashuk I. V. Analysis and statistics of the resource potential of rural areas of the agrarian sector of Ukraine. *Eastern Europe: Economy, Business and Management*. 2017. Issue 5 (10). P. 142–148.
25. Mazur K. V., Tomashuk I. V. Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. No. 5, Vol. 5. P. 67–78.
26. Study of the level of utilization of the economic potential of the region: monograph. Under the editorship Semenova V.F., Rudenko O.I. Odessa: Odessa National University of Economics, 2012. 150 p/

27. Sustainable development of rural areas: monograph / edited by Prof. T. Zinchuk, prof. Yu. Ramanauskas. Klaipeda: Department of Klaipeda University; Kyiv: "Center for Educational Literature", 2019. 421 p.

SOCIO-ECONOMIC POTENTIAL OF RURAL AREAS AND COMMUNITIES: ECONOMIC NATURE, MISSION, PRINCIPLES AND STRUCTURE

SOKOLOVA Alla¹, RATOSHNIUK Tatiana², MARTYNYUK Myhaylo³, RATOSHNIUK Viktor²

¹ Volynska state agricultural research station of the Institute of agriculture of Carpathian region of the NAAN of Ukraine

² Polissia Institute of Agriculture of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

³ Polissia National University

The article reveals the scientific and theoretical foundations of the formation and development of the socio-economic potential of rural areas and communities. On the basis of theoretical generalizations, it is proposed to consider the socio-economic potential of rural areas as the collective capabilities of a certain rural area (as a system) to form and maximally satisfy the needs of rural residents in goods and services based on the optimal use of available resources in the conditions of specific socio-economic relations in the process of optimal interaction with the environment.

The mission of the socio-economic potential of rural areas and communities is to determine, form and most effectively provide and satisfy the actual and potential needs of rural residents in the process of interaction with the environment and rational use of resources in order to ensure economic growth, public welfare, and increase ecological and economic security on local, regional and national levels. The main principles of formation and development of the socio-economic potential of rural areas and communities are: integrity, hierarchy, isolation; non-additivity, mutual coherence; alternative; quality priority; balance; adaptability, etc.

It was established that the social potential of rural areas and communities should be considered as a systematic set of socio-demographic characteristics, opportunities and motivations, abilities and qualities of individuals, social groups of rural residents, which ensure their livelihood, social activity and reproduction. It has been proven that the economic potential in the activity of rural territorial communities and the development of rural territories is basic, it forms the basis of their effective functioning. It is substantiated that the key to the development of the socio-economic potential of rural areas and communities is their combination into a single system agreed with all interested parties (the state, agricultural producers, households, local communities, rural residents, etc.).

Key words: potential, socio-economic potential, rural areas, rural development, territorial communities.